

MULOQOTNING AKTUALLASHUVI VA VIRTUALLASHUVI

Isroilova Barchinoy Abdug‘appor qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, PhD assistant-o‘qituvchisi
barchinoyisroilova790@gmail.com

ARTICLE INFO.

Kalit so‘zlar: muloqot, aktual muloqot, virtual, virtual muloqot, virtual maydon, yozma so‘zlashuv nutqi.

Annotatsiya

Maqolada aktual va virtual muloqotning imkoniyatlari hamda farqli jihatlari, virtual maydondagi muloqot jarayonini shakllantiruvchi omillar, yozma so‘zlashuv nutqi paydo bo‘lganligi xususidagi qarashlar haqida fikr boradi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

Kirish

Jahon tilshunosligida til va jamiyatning o‘zaro ta’siri, xususan, unda kechadigan ijtimoiy munosabatlar ko‘lami, ijtimoiy omillarning roli masalasi azaliy muammolardan sanaladi. Bugungi jamiyatda maydonga kelgan va aktuallashgan virtual muloqotning yuzaga kelishi bilan bog‘liq lisoniy (lingvistik) va nolisoniy (ekstralingvistik) omillarning o‘rni masalasining dolzarblashuvi ham, virtual nutqning o‘ziga xos jihatlari pragmatolingvistik, antroposentrik aspektlarda tadqiq etishga qaratilgan ilmiy ishlar salmog‘ining ortishi ham fikrimizni dalillaydi. Shunga qaramay, bu sohada amalga oshirilgan ishlarni yetarli deb bo‘lmaydi. Bugungi kunda bu sohadagi ishlar ko‘lamini kengaytirish, tadqiqot natijalarini fan va ta’lim sohasiga tatbiq etish kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili

Muloqot “ikki va undan ortiq kishilarning bir-biri bilan aloqa qilish ehtiyojini qondirishga qaratilgan o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, bunda axborotlar almashiniladi, munosabatlar o‘rnatiladi hamda rivojlantiriladi. Muloqot barcha tirik jonzotlarga xos bo‘lsa-da, ammo inson darajasida u eng takomillashgan shakllarga ega bo‘ladi, ya’ni nutq vositasida anglashiladi”[1] Muloqot insonlar o‘rtasida amalga oshiriladigan ongli faoliyat bo‘lib, unda, albatta, o‘ziga xos maqsad va mazmun o‘z ifodasini topgan bo‘ladi. Shuningdek, muloqotning hamkorlikda harakat qilish va faoliyat ko‘rsatish jarayonida odamlarni birlashtiradigan vosita til bo‘lib, u muloqotga kirishuvchilar o‘rtasida aloqa bog‘lanishni ta’minlaydi[2]. Nutqiy muloqot bevosita inson faoliyati bilan bog‘liq holda kechadigan jarayondir. Ya’ni unda insonning borliqni anglashi, tafakkur darajasi, munosabati, bahosi, ruhiy olami, his-tuyg‘ulari, madaniyati, saviyasi kabi individual jihatlari yuzaga chiqadi. Har bir til tashuvchisi (masalan, rus, o‘zbek, qozoq) lisoniy shaxs sifatida o‘ziga xos tarzda tildan foydalanadi. F.Karimova to‘g‘ri ta’kidlaganidek, inson nutqining tavsifi va bahosi bu uning o‘zining tavsifi va bahosi ekanligiga shubha yo‘q[3].

Aytish mumkinki, bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab olmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, xalqning turmush darajasining oshishiga sabab bo‘lmoqda. Bu masala davlat ahamiyati darajasida bo‘lib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga alohida ahamiyat qaratish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Buning yorqin misoli

sifatida Vazirlar Mahkamasining 2019–yil 21-oktyabrdagi “Internet jahon axborot tarmog‘ida milliy kontentni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 888-sonli qarori hamda ushbu qarorga ilova tarzida 2019–2021-yillarda internet jahon axborot tarmog‘ida milliy kontentni yanada rivojlantirish bo‘yicha “Kompleks dastur” ishlab chiqilganligi ham yuqoridagi fikrimizni dalillaydi.

Yangi virtual texnologiyalarning ishlab chiqarishga joriy qilinishi natijasida yuzaga chiqqan virtualizatsiya jarayoni reallikni ikkiga ajratdi: obyektiv reallik va virtual reallik.

O.R.Mejevnikova “virtuallikni turli xil hodisalar: psixologik, texnik, ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa shu kabi sohalar keltirib chiqarishi mumkin”ligini ta’kidlagani holda, “virtual deb qaraladigan potensial borliqning mavjudligi muammosi, shuningdek, turli xil virtual haqiqatlarning mavjudligi qadimgi antik davrdan to hozirgi kungacha mutafakkirlarning falsafiy merosida aks ettirilganligi e’tirof etiladi va “virtual” atamasining ilmiy ishlatilishi qadimgi va o‘rta asrlardan beri ma’lum bo‘lib, u paytlarda “potensial”, “aqlan, xayolan, mavjud” ma’nosida ishlatilgan”¹ligini bayon etadi [4].

Shu o‘rinda virtual so‘ziga berilgan ayrim ta’riflarga ham e’tibor qaratish o‘rinli. “Virtus (lot.) – 1) erkaklik, jasorat; energiya, kuch; jasorat; 2) mardlik, qahramonlik; 3) mukammal sifat; ajoyib fazilatlar, afzalliklar; iste’dod 4) fazilat, axloqiy komillik, axloqiy odob, ma’naviy olijanoblik”[5], – deya izohlangan.

“Virtual (inglizcha) – faktik, asosli, mavjud (narsa) mohiyatan; mumkin, virtual, taxmin qilingan; xayoliy (fokus, tasvir haqida); samarali”[6].

“Virtual – 1) virtual hodisalarning umumlashtirilgan nomi, virtual reallik, virtual haqiqatlar to‘plami, virtual haqiqatning individualdan farqli bo‘lgan qismi; 2) konsuetaldan farqli ravishda asta-sekin va ingraturalning o‘ziga xos nomi. Virtual boshqa aqliy hosilalardan, masalan, tasavvurdan farqli o‘laroq, inson uni o‘z aqlining mahsuli sifatida emas, balki haqiqat sifatida qabul qilishi va boshdan kechirishi bilan tavsiflanadi. Virtual quyidagi xususiyatlarga ega: notanishlik, spontanlik, parchalanish, obyektivlik, jismoniy, ong, shaxsiyat va iroda holatining o‘zgarishi”[7].

“XX asrning ikkinchi yarmida virtuallik g‘oyasi fan va texnikaning bir qancha sohalarida bir-biridan mustaqil ravishda paydo bo‘ldi”[8].

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, *virtual* atamasi turli fan sohalarida (*virtual ta’lim, virtual muzey, virtual shaxs, virtual tizim, virtual makon, virtual olam, virtual xotira, virtual obraz, virtual bozor, virtual mashina, virtual qobiliyat*) o‘ziga xos mazmuni ifodalashda qo‘llanilmoqda. Jumladan, tilshunoslik sohasida ham *virtual muloqot, virtual kommunikatsiya* kabi birikmalar shakllanganligini ko‘rish mumkin. Hozirda *virtual muloqot* va virtual kommunikatsiya jarayonlari tobora tadqiqotchilar e’tiborini o‘ziga jalb etmoqda.

M.B.Bergelson virtual kommunikatsiyaning quyidagi xususiyatlarini ko‘rsatadi: “...vositali, distantlik, interaktivlik, global xalqaro xarakter, qatnashuvchilarning anonimligi (ko‘p hollarda), shaxsiy konstruktivlikni va sotsial identivlikni shakllantirishning keng imkoniyati, status iyerarxiyaning yo‘qligi, sotsial me’yorlarning noaniq va rivojlanmaganligi (shu jumladan, huquqiy va axloqiy), kommunikatsiya jarayonining marginalizatsiyalashuvi va karnavalizatsiyalashuvi”[9].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tavsiflash, tasniflash, komponent, qiyoslash, pragmatik va kontekstual tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar

Internet yagona global tarmoq sifatida tobora jamiyatda yetakchi kuchga aylanib bormoqda. Bu borada

A.S.Trach "...internet, ya'ni cheksiz muloqot tarmog'ining shakllanishi natijasida qandaydir ma'noda yozma (vizual) va qaysidir ma'noda og'zaki bo'lgan ma'lum bir oraliq muloqot turining paydo bo'lganligini alohida ta'kidlab"[10], bu muloqotga xos xususiyatlar sifatida qabul qilish usuliga ko'ra vizual, ya'ni ko'zlar orqali qabul qilish, suhbat davomida uzoq vaqt tanaffus qilish mumkinligi (asinxron), yuzma-yuz og'zaki muloqot jarayonida esa, bu holning yuz bermasligi, shuningdek, xabar jo'natuvchi javobni tezlik bilan olishi yoki uzoq kutishi mumkinligi, yozma matnning darhol uzatilishi va qabul qilinishi, biroq adresatning bandligi, elektron pochtaga kirish imkoniyati, texnik muammolar, vaqt farqlari va boshqa sabablarga ko'ra bir necha kun ichida javob olishi mumkinligi kabi jihatlarni ko'rsatib o'tadi.

Internet muloqoti insonlar o'rtasidagi muloqotda yangicha o'lchamni ochib berdi. "U katta hajmdagi axborotlarni saqlash va tez uzatish, audio va video aloqa kanallaridan foydalanish va onlayn rejimida muloqot qilish imkonini yaratib berdi. Virtual muloqot boshqa muloqot turlari kabi bir necha xil xususiyatlarga ega[11]. Masalan, qamrovi nuqtayi nazaridan kompyuter muloqot ommaviy (butun dunyo bilan aloqa), ichki shaxsiy (foydalanuvchi va kompyuter o'rtasidagi aloqa) va guruhli muloqot ko'rinishiga ega. Vaqt omilini, ya'ni muloqot jarayonining davomiyligini hisobga olgan holda kompyuter muloqot qisqa (elektron pochta orqali xabarni olish) yoki vaqt bo'yicha cheklanmagan (internet-konferensiyalarda ishtirok etish) bo'lishi mumkin. Shakliga ko'ra kompyuter muloqot og'zaki (ovozli modem) va yozma (matn va grafik)ga bo'linadi. Grafik shakl – harflardan tashqari boshqa tasvirlar, diagrammalar va hokazolarni uzatishni anglatadi. Muloqot usuliga ko'ra kompyuterli aloqa vositali aloqa hisoblanadi, chunki u texnik vositalar yordamida amalga oshiriladi. Axborotni uzatish va idrok qilish kanaliga ko'ra kompyuter muloqoti haqiqiy (real insonlar bilan muloqot) va virtual (noma'lum, xayoliy suhbatdoshlar bilan muloqot)ga bo'linadi" [12].

Virtual kommunikatsiya shakllari xilma-xildir. Virtual kommunikatsiyaning bir qancha tasniflari mavjud, ammo interaktiv darajasiga ko'ra qilingan tasnif eng ommalashgandir. Bu tasnifga ko'ra, kiber fazoda kommunikatsiyaning ikki asosiy shakli bor:

1) sinxron kommunikatsiya (real vaqt rejimida bo'ladi). Bu internet kommunikatsiyasi interaktiv hisoblanadi. Unga chatlar (Internet Relay Chat, IRC), MUDs rolli o'yinlar ("multi-user dimension" o'yinlarida ko'p qatnashchilar bitta virtual bo'shliqda birlashadi);

2) asinxron kommunikatsiya, javobning ushlanib, kechikib qolishi tushuniladi. Unga Veb-forum (Web-based forums), diskussiya ro'yxati (discussion lists), mehmon kitoblari (guest books), elektron pochta, jo'natma ro'yxati (mailing list), telekonferensiyalar (newsgroups). Forum va bloglar chatdan farqli ravishda javobning kechikib qolishiga moslashgan. Forum qatnashchisi xabar qoldirar ekan, unga javobni o'sha zahotiy o'q kutmaydi, balki bir necha soat yoki bir necha kundan keyin kelishini biladi. [13]

Virtual nutqiy muloqot oddiy nutqiy muloqot kabi uch tarkibiy qismdan iborat: muloqotni boshlash, muloqotni saqlash va muloqotni yakunlash[14]. Foydalanuvchi o'zbek tili chatining virtual muloqot makonida o'z borlig'ini ifodalovchi til va pragmatik qoidalariga asoslanib muloqotni amalga oshiradi. Virtual suhbatni quyidagicha tavsiflash mumkin:

- 1) virtuellik;
- 2) shakliga ko'ra dialog va polilog;
- 3) muloqotning ommaviy xarakteri;
- 4) aloqa yo'nalishi: ko'pdan ko'pgacha;
- 5) sinxron aloqa;
- 6) xabar oluvchiga xabar berishning o'rtacha tezligi;
- 7) xabar shakli va mazmuniga qat'iy talablarning yo'qligi.

8) erkinlik, ya'ni til me'yorlariga amal qilmaslik.

9) me'yorsizlikdagi me'yoriylik (rasmiy va ommaviy axborot saytlari bundan mustasno, bunday matnlarda adabiy til me'yorlariga amal qilish ko'zda tutiladi)

Virtual maydondagi muloqot jarayonini shakllantiradigan omillarni guruhlaydigan bo'lsak, bir qator imkoniyatlarni ko'rish mumkin:

- 1) kommunikator omili (mazkur jarayonga ta'sir etuvchi maqsad va vazifalarni belgilaydi);
- 2) maqsadli auditoriya omili (adresat maqsadlarini belgilaydi);
- 3) muloqot kanali omili (cheklovchilar sifatida maydonga chiqadigan, mazkur kanal standartlarini belgilaydi).

Ma'lumki, muloqot jarayonida, asosan, so'zlashuv uslubidan foydalaniladi. So'zlashuv uslubi oddiy so'zlashuv va adabiy so'zlashuv kabi ikki turga bo'linadi. Bu uslub nutqi g'ayirasmiylik, ekspressivlik, bayonning erkinligi va, asosan, dialogik xarakterdaligi bilan izohlanadi. So'zlashuv uslubida metaforik so'zlar, dialektizm, vulgarizm va frazeologik iboralar ko'proq qo'llanadi. Turli ekstralingvistik faktorlar (qo'l, bosh, badan harakatlari, mimikalar) so'zlashuv nutqi uslubiga xosdir [15]. Ilmiy manbalarda so'zlashuv uslubining og'zaki xarakterda ekanligi ta'kidlab o'tiladi. Ammo bugungi virtual muloqot maydonida so'zlashuv uslubining ham qaysidir ma'noda yozma ko'rinishlari shakllandi. O'zbek tilshunosligida so'zlashuv uslub bilan bog'liq ishlar amalga oshirilgan.

T.Y.Vinogradova ham bugungi kunda mohiyatan lingvistik o'zaro munosabatlarning yangi shakli – yozma so'zlashuv nutqi paydo bo'lganligini ta'kidlaydi [16].

Bildirilgan fikrlar tahliliga asosan *virtual muloqotning o'ziga xos muhim jihatlari* sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Globallashuvga hissa qo'shadigan aloqa vositasi.
2. Virtual aloqaning intensivligi.
3. Masofaviy aloqaning ustuvorligi (Bir vaqtning o'zida ko'pchilik bilan masofadan turib muloqot qilish imkoni).
4. Moddiy manfaatdorlik va vaqtni tejash.
5. Tezroq javob olish.
6. Virtual aloqani barqaror saqlash.
7. Virtual aloqa dam olish usuli emas, balki o'quv yoki mehnat faoliyatida vaqtni tejash vositasi va uzoqdagi odamlar bilan aloqada bo'lish imkoni .
8. Shaxsiy bo'sh vaqtni tashkil etish imkoniyati. (Undan aniq maqsad yo'lida foydalanilsagina...)

Ko'rinib turibdiki, virtual muloqot real muloqot o'rnini bosa olmaydi, aksincha, jonli muloqotda virtual muloqotdagi imkoniyatlarning mavjud emasligini ham kuzatishimiz mumkin. Lekin bugungi kunda har ikki muloqot shakli biri ikkinchisini to'ldirishini, vaziyatga qarab qay biri zaruriyatga aylansa, o'sha muloqot shaklidan foydalanish mumkinligi ham haqiqat. Bu holat esa, muloqot shakllarining kengayganligi uni murakkablashib, keng qamrovda amalga oshayotganidan dalolatdir.

Muloqotning aktuallashuvi va virtuallashuvi jarayoni bilan bog'liq jihatlar haqida keltirilgan ilmiy yondashuvlarni quyidagicha jadval ko'rinishida umumlashtirish lozim topildi:

2.1-jadval

№	Muloqot imkoniyatlari	Aktual muloqot	Virtual muloqot
1	Insonlar o'rtasidagi muloqotni amalga oshirishda muhim ahamiyatga egalik	+	+
2	Suhbatdoshning reaksiyasini, hissiyotlarini his qilish	+	-
3	Hissiyotlarni yashira olmaslik, suhbatni keskin to'xtatishning iloji yo'qligi	+	-
4	Masofaviy aloqaning ustuvorligi (bir vaqtning o'zida ko'pchilik bilan masofadan turib muloqot qilish imkoni)	-	+
5	Moddiy manfaatdorlik va vaqtni tejash	+	+
6	Anonimlik	-	+
7	Suhbat davomida uzoq vaqt tanaffus qilish mumkinligi	-	+
8	Xabar jo'natuvchi javobni tezlik bilan olishi yoki uzoq kutishi mumkinligi	-	+
9	Globalashuvga hissa qo'shadigan aloqa vositasi	-	+
10	Muloqotda kommunikativ maqsadning amalga oshirilganligi	+	+
11	Aytilgan so'zni qaytarib olish va qayta ishlash imkoniyatining mavjudligi	-	+
12	Tilga oid chegaralarning olib tashlanganligi	-	+
13	Muloqotda milliy, jinsiy, tabaqaviy chegaralarning mavjudligi	+	-
14	Sotsial me'yorlarning noaniq va rivojlanmaganligi	-	+

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, virtual aloqa yangi shakllangan alohida bir muloqot turi sifatida o'ziga xos jihatlari, shakllantiruvchi vositalari, shuningdek, ijtimoiy xarakteriga ko'ra tobora keng ommalashib, jamiyatda yetakchi mavqega ega bo'lib bormoqda. Virtual aloqa texnik qurilmalar, xususan, kompyuter, shuningdek, smartfon, telefon vositasida amalga oshiriladigan subyektlarning kommunikativ faoliyati hisoblanadi. Aslini olganda, har ikki muloqot turi: *jonli (aktual) muloqot va virtual muloqot* ham insonlar o'rtasidagi muloqotni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Har ikki muloqot turi yutuqlari va yoki afzalliklariga ko'ra bir-birini to'ldiradi hamda kommunikantlarning muloqotni amalga oshirishida o'ziga xos qulayliklarni yaratib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T. L. Sultanov, "Muloqotning umumiy xususiyatlari," *Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. Prof. A. Nurmonov xotirasiga bag'ishlangan konferensiya*, Andijon, 2022, pp. 74–75.
2. T. L. Sultanov, "O'sha maqola," *ibid.*, p. 75.
3. F. Karimova, "Ruhiiy holat va uning nutqdagi ifodasi," *O'zbek tili va adabiyoti*, no. 1, pp. 99, Tashkent, 2024.
4. O. R. Mezhevnikova, *Virtual jarayonlarning ijtimoiy voqelik sub'ekti ongida aks etishining o'ziga xosligi: Falsafa fanlari bo'yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati*, Tashkent, 2023, p. 13.

5. N. V. Zudilina, “Vliyanie znacheniy grecheskogo ponyatiya ‘apet’h’ na semantiku latinskogo ponyatiya ‘virtus’ kak odna iz prichin polisemanichnosti ponyatiya ‘virtual’nyy’ v XX–XXI vekakh,” *Logos et Praxis*, vol. 18, no. 1, pp. 5–13, 2019.
6. I. R. Gal’perina, *Bol’shoy anglo-russkiy slovar’*, Moscow: Russkiy yazyk, 1979, p. 740.
7. N. A. Nosov, *Slovar’ virtual’nykh terminov*, Moscow: Put’, 2000, pp. 11–12.
8. N. A. Nosov, *Ko ‘rsatilgan manba*, p. 12.
9. M. B. Bergel’son, “Yazykovye aspekty virtual’noy kommunikatsii,” *Vestnik MGU. Seriya 19: Lingvistika i mezhkul’turnaya kommunikatsiya*, no. 1, pp. 61, Moscow, 2002.
10. A. S. Trach, “Osobennosti ispol’zovaniya pis’mennoy rechi v seti Internet – diskurs,” *Izvestiya YuFU, Razdel I: Problemy sovremennoy filologii*, Taganrog, 2010, pp. 34–39.
11. R. Khalilova, “Virtual tizimda nutqiy diskursning sotsiomadaniy va pragmatik xususiyatlari,” *Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar*, no. 5, pp. 78–79, Bukhoro, 2021.
12. V. Z. Dem’yankov, *Interpretatsiya, ponimanie i lingvisticheskiye aspekty ikh modelirovaniya na EVM*, Moscow: Izd-vo MGU, 1989, p. 3.
13. Dzh. Suler, *Lyudi prevrashchayutsya v Elektronikov. Osnovnye psikhologicheskiye kharakteristiki virtual’nogo prostranstva*, Moscow, 1996, p. 132.
14. R. Khalilova, *Ko ‘rsatilgan manba*, p. 82.
15. E. Qilichev, *O‘zbek tilining praktika stilistikasi*, Tashkent: O‘qituvchi, 1985, p. 13.
16. T. Yu. Vinogradova, “Spetsifika obshcheniya v internete,” in *Russkaya i sopostavitelnaya filologiya: Lingvokulturologicheskiy aspekt*, Kazan’, 2004, pp. 63–67.